

TEKNİK NOT/TECHNICAL NOTE

YAYIN ETİĞİ ÜZERİNE Berna ARDA¹

ÖZ

Bu yazıda, genel olarak bilim etiğinin önemli temalarından birisi sayılan yayın etiği konu edilmiştir. Bilimsel bilgi üretiminin her aşamasında dikkate alınması gereken etik ilkeler bulunmaktadır. *Zarar vermemek, aydınlatılmış onam, gizlilik ...* gibi başlıcalarını sayabileceğimiz bu ilkeler arasında en önemlilerinden birisi dürüstlüktür. Bu, konumuz bağlamında bir araştırmanın yapılmasında ve yayınlanmasında sergilenecek dürüstlük olarak dile getirilebilir. Bu yazıda, yayın etiği ve yayın sürecinin temel etik sorunları üzerinde durulmuştur. Araştırmacı boyutunun yanı sıra, yayın etiği konusunun "editörlük" düzeyinde de etraflıca ele alınmasının gerektiği vurgulanmıştır. Uluslararası platformda tanımları saptanmış olan bilimsel aldatmaca türleri üzerinde durularak, bu durumun önlenmesinde etik eğitiminin önemi dile getirilmiştir.

ON PUBLISHING ETHICS

ABSTRACT

As generally accepted, the universality of science apparently makes necessary the standardization of the moral values involved in this activity and the attainment of a general concensus on its morals, as well as an agreement as regards its methodology and semantics. Scientific research is one of the prime examples among human activities, where serious moral issues arise. In this paper, publishing ethics and basic problems of this field are mentioned. Some key concepts, like *not to give harm, informed consent, confidentiality and honesty* are introduced. Especially the importance of honesty is emphasized. Finally, stressed the importance of "editorial ethics" and some examples of scientific misconduct, like "desk-research", "piracy" and "plagiarism" are evaluated in the light of international concensus; the importance of ethics education for scientists to prevent the scientific misconduct.

"Doktor Ayşe arkadaşı ile dertleşiyordu. Temel yakınması o denli emek vererek tüm preparatları tek tek incelediği halde, makalede kendi adının bulunmamasıydı. Ne yapmalıydı?"

"Prof.Dr. Şeref başkanı olduğu kliniğinden uzmanlık unvanını alan Dr. Cahit'in ihtisas süresini tamamlayıp ayrılmasından sonra, kendisine hiç sormadañ ve izin almadan klinik vakalarını yayınladığı, kime-neyi şikayet edeceğini şaşırđını söylüyordu."

"Prof.Dr. Işıl titiz bir danışmandı. İncelediği makalelerin, ulaşılması kendisine pek mümkün görünmeyen referanslarını bile yazarlardan istettiği olmuştu. Hem metodolojik açıdan noksan, hem de hastaların aydınlatılmadan araştırma deneği olduğu ve bu nedenle yayınlanmasını reddettiği bir makalenin tesadüfen eline ge-

çen bir başka dergide yayınlandığını görmüşü. Oldukça sinirlenmiş ve düşünmeye başlamıştı. Bu ne anlama geliyordu?"

"Dr. Nilüfer kendisine ait bir çalışmanın, hemen tümüyle, kendi anabilim dalından bir doçent tarafından kullanıldığını görmüşü. Bu durumu birim başkanına bildirmesine karşın, konu birimde hiç açıkça dile getirilmemişti, hatta anabilim dalının dışında duyurulmasına büyük özen gösterilmişti. Söz konusu yayında başkanın da ikinci isim olmasının bunda bir rolü olabilir miydi? Akademik hiyerarşinin kendini yoğun biçimde hissettirdiği bu ortamda Dr. Nilüfer ne yapabilirdi?"

"Emekli öğretmen Nihal Hanım her sabah yaptığı gibi gazetesini okuyordu. İkinci sayfadaki bir profesör ile asistanının İngilizce bir makaleyi Türkçe'ye çevirip,

1 Ankara Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Deontoloji Anabilim Dalı, Sıhhiye, Ankara, Türkiye.

kendi adlarıyla yayınladıklarına ilişkin habere göz attı. Canı sıkıldı birden. Tüm öğretmenliği boyunca, öğrencilerine bilimin vazgeçilmez kılavuzluğunu aşlamaya çalıştığını anımsadı. Bilimi üretenler böyle yaparsa, toplumun bilime saygı duyması beklenebilir miydi? Bilim dışı safsataların, aymazlıkların alabildiğine at koşturmasında ya da meydanı boş bulmasında bu tür davranışların da katkısı olduğunu düşündü Nihal Hanım. Kendi öğreticilik emeğine acıdı."

Yayın etkinliğinin söz konusu olduğu hemen her platformda yukarıdakilere benzer yakınmalara tanık olmuşuzdur. Burada, kendi uzmanlık alanı olan tıp etiği konusunda, özel çalışma konusu olarak "yayın etiğini" seçmiş bir akademisyenin görüşlerini okuyacaksınız. Bunlar, hiç kuşkusuz, sadece bireysel serzenişler olmayıp, aynı zamanda bu başlık altında toparlanabilecek şu ana kadar ulusal ve uluslar arası düzeyde üretilmiş çeşitli görüş ve yaklaşımları da içermektedir.

Bilim insanlarının toplumda, "seçkin" bir konumda buldukları ve bu durumlarının uğraşlarından kaynaklandığı, en azından teorik düzeyde, söylenmektedir. Ama sadece "uğraş erdeminin", bu statüyü uzun süre güvenceye almaktan yoksun olduğu da hemen ulaşılabılır bir başka sonuçtur. Bu nedenle, bilim üretenler işlerinin doğası gereği özel sorumluluklara sahip olmalıdırlar. Bu sorumluluklardan, yazı çerçevesinde vurgulanacak olan "dürüstlüktür" ya da "bilim üretirken ve yayınlarken dürüst olmaktır". Bu kavram hem düşünsel, hem de davranışsal düzeylerde araştırma ve yayın etiği açısından merkezi bir konumda bulunmaktadır.

Bir araştırma konusunun ülke için ne kadar gerekli ve öncelikli olduğu başlangıçta ele alınması gereken bir sorundur. Özellikle araştırma projeleri için son derece kıt kaynak ayırabilen bizim gibi ülkelerde, bu konunun titizlenilerek incelenmesi gerekli görülmektedir. Araştırmanın bilinenlere yeni bir örnek mi oluşturacağı, yoksa daha önce hiç yapılmamış ve "bilinmeyenler" arasında kalan bir konuyu mu aydınlatacağı da önemlidir. Sınırlı kaynakların etik açıdan kullanımı yaklaşımı, daha önce bir çok kez çalışılmış bir konunun, yeniden benzer biçimde ele alınmasını bu açıdan uygun görmemektedir. Bir araştırmacının yapmaya kalktığı araştırma konusunda yeterince "donanımlı" olup olmadığı da temelde sorgulanması gereken bir başka durumdur. Burada sözü edilen donanımlılık; hem kuramsal bilgi düzeyinde hem de teknik olanaklar düzeyinde donanımlı oluştur. Acaba kaçımız bir araştırmaya başlarken bu tür bir sorgulama yapabiliyoruz? Ve hele sonrasında, donanımlı olmadığımızı karar verip o araştırmadan vazgeçilme dürüstlüğünü kaçımız gösterebiliyoruz, ya da genç arkadaşlarımıza önerebiliyoruz?

Araştırma verilerinin toplanması aşamasında nesnellik (objektiflik), verilerin "müdahalesiz" elde edil-

mesini zorunlu kılmaktadır. Araştırmacının deney sonuçlarıyla "oyunarak" ya da hiç deney yapmaksızın "sağladığı"; Batıda "dry-lab" denilen yolla elde edilmiş olan sahte veriler, kuşkusuz etik dışıdır. Elde edilen verilerin, yanlış bir etki yapmasına yol açacak biçimde ön yargı ile sunulmaları da araştırmacı etiğiyle bağdaşmamaktadır. İzni olmaksızın bir başkasının basılı materyalini (düşüncelerini, çizimlerini, verilerini vb) kullanmak çalıntı yapmaktır, bu davranış "bilimsel hırsızlık" olarak değerlendirilebilir mi? Öyle olsa gerekir. Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesinde kendi dersimizin bitiriş sınavlarında, öğrencilerimizin hemen hiçbir çeldiriciye kapılmadan tereddütsüz işaretledikleri doğru yanıtlardan birisi bu örneğin. Yayın aşamasında "korsanlık", yani başka araştırmacıların verilerini izinsiz kullanmak, ya da "yağmacılık (aşırımacılık)" olarak adlandırılan; yani başkalarına ait yazıları, çalışmalarını kendisine aitmiş gibi sunmak başlıca iki etik dışı örnektir. "Haksız imza" konusu da yayın etiği açısından üzerinde durulması gereken konulardandır. Bir çalışmaya emek vermemiş kişilerin adlarının o çalışmadan yola çıkılarak hazırlanmış makalede yer alması ne kadar etik dışı ise, çalışmaya emek verdiği halde adları yayına hiç girmeyenlerin durumu da yayın etiğine aykırı bir başka durumu sergiliyor olsa gerektir. Araştırma sonuçlarını yayınlarken kimin/kimlerin adları yazılacaktır? Ad sıralamasını belirleyen ölçütler nelerdir? Çalışmaya verilen emek mi, yoksa akademik unvanların hiyerarşisi mi? Çalışmaya katkısı olmamış birinin adının sıralamada yer almasını yayın etiğiyle ne derece bağdaştırabiliriz? Bu durumlarla muhtemelen çoğumuz karşılaşmışızdır. Yine muhtemelen bir çok kez, yukarıdaki örneklerde olduğu gibi, bu soruları kendimize yöneltilmişizdir. Ancak, yine muhtemelen, hesaplasmamız "bireysel ve içimizden" olmuştur ya da sınırları çok çok, dost sohbetlerimizi aşabilmiştir. Oysa durum aslında, çok daha "kollektif" ve çok daha "yüksek sesli" bir sorgulamayı gerektirmiyor mu? Ne dersiniz?

Öncelikle, sadece araştırmacıların konumlarının ve onların hak ve sorumluluklarının irdelendiği bir yaklaşım, yayı etiği açısından yeterli görülmemelidir. "Araştırma ve yayın etiği" konularında yapılan toplantılara ve dile getirilen görüşlere bakıldığında, hemen her zaman ve sadece, araştırmacıları ve potansiyel makale yazarlarını merkeze koyan, onları uyaran bir yaklaşımın sözcülüğünün yapıldığı dikkati çekmektedir. Ancak bu tür bir değerlendirme eksik olduğu kadar, kanımca yanlıdır da. Çünkü yayın sürecinde, bu sürecin bir tarafında araştırmacı/yazarlar varsa, öteki son derece önemli bir "taraf" da editörlerin simgelediği dergiler, yayın politikaları, finansörlerden oluşan bir kesim tarafından oluşturulmaktadır. Dolayısıyla editörlerin de sorumluluklarının, haklarının ve yetki sınırlarının ayrıntılarıyla tartışılmadığı, bu sınırların son derece bulanık bırakıldığı bir yayın etiği anlayışı, bu belirgin noktalarıyla "malül"

kalacaktır. Bir başka deyişle yayın etiği kavramının son derece kapsamlı bir bölümünün içeriği "editoryal etik" başlığı altında yürütölmek zorundadır. Bu başlık; danışmanların seçiminden, gündemin belirlenmesine kadar farklı biçimlerde ve editörlerin yazılar üzerinde çeşitli düzeylerde değişiklik yapma haklarının bulunup bulunmadığına ilişkin farklı boyutlarda editoryal etik açısından da ele alınmalıdır. Belleklerimizizi zorlayıp sekiz – dokuz yıl öncesine gidelim. Gazete kesiklerinde ve bulabileceğimiz birkaç ulusal düzeydeki makalede oldukça ayrıntılı işlenmiş olan Cantekin olayını hatırlayalım. Erdem Cantekin'in Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşayan bir araştırmacı olarak yaşadıklarının hem yayın etiği, hem de özellikle editoryal etik bağlamında son derece önemli olduğu ve hep akılda tutulması gerektiği kanısındayım.

Hem bilimin doğası gereği, hem de bilim toplumunda "*publish or perish*" gibi bir ilke geçerliyken, araştırmacılar elbette çalışma sonuçlarını yayınlamak zorundadırlar. Ancak etik dışı örnekler, bu anlamda "*yayınlandığı halde yok olanlar*" kategorisini, ne yazık ki, oluşturmaktadır. Bu kategoriye dahil edilerek, adları bu sınıfta anılan bilim insanlarının her zaman azınlıkta kalmasını diliyoruz. Ancak, bunun sadece iyimser bir temenni olmanın ötesine nasıl geçebileceği konusu üzerinde, tüm bilim ortamı düşünmek ve yöntem geliştirmek durumunda. Aynayı kendisine tutmaktan sakınmayan, öyle ki yansımasından pek de hoşnut kalmayacağını bile bile bunu yapabilen, *haklarını-sorumluluklarını-sınırlarını* hem araştırmacılar, hem de editörler açısından yüreklilikle tanımlayabilen bir bilim ortamına gereksinmemiz var. Bu gereksinim, bir yandan bilim etiğinin kaçınılmaz sonucu olarak karşımıza çıkarken, aynı zamanda toplumu bilim dışı birtakım safsatılardan ve bunların uygulayıcılarından kurtarabilmenin de dolaylı bir yolu olarak görünmektedir. Bilimin tek yol gösterici olduğu bir toplumda yaşamak istiyorsak, bunlar bilime sarsılmaz bir güven duyulması için bilim üretkenler olarak yapmamız gerekenlerdendir.